

FÜGGELÉK.

Szent-Ábrahámi Mihály.

A ki Erdély politikai és egyházi történeteit az elválástól maig figyelemmel átgondolja, egymástól merőben különböző három korszakra fog ráismerni, melyek közül az elsőt — a nemzeti fejedelmek alattit, melynek zárkövét az 1711-ki szathmári békekötés képezi — a politikai és vallási szabad fejlődés és alkotmányos nemzeti élet, a másodikat — amattól 1791-ig — ezen két nagy érdek korlátozására irányzott általános visszahatás, az utolsót viszont az alkotmányos újjászületés s nemzeti erősbülés olykor emelkedő, olykor ismét visszahanyatló korszakának nevezhetni.

Azon férfi, kinek emléke fölelevenítésére e sorok irvák, ama közbenső korszakban élt, mely időrendileg az újabb kor egyik századát teszi, de valóságban sokkal inkább számítható a szabadság- és világossággyülölő középkorhoz. Az alkotmány, kivált a mi kis hazánkban — részint mert számunk, egy csak némileg is külön és önálló létü alkotmányos állam alkotására kevés vala, részint mert a sok ellentétes érdek szerfelett megosztatott — szinte egy századig kérdésbe volt véve, sőt nyilván kétség alá vonva, országgyűlések ritkán s akkor is idegen kormányzók befolyása alatt tartattak, személy- vélemény- és szólásszabadság fel volt függesztve, a politikai és vallásos élet araszyi térre szorítva, s e kis tér is vissza-

torlások, felekezetiiség, s egymás fölébe emelkedés mérgével megvesztegetve, az alkotmányunkkal egykoru nemzeti honvédelmi rendszer megszüntetettvén, állandó hadseregek lőnek behozva, a mi az uralkodókat a törvény korlátainak alkalmatlanságaitól való maguk fölmentése gondolatára bírta s a katonai uralom eszméjét az alkotmány szerinti polgári igazgatás fölébe emelte: tudomány és művészet elnémultak, a magyar irodalom tetszhalálban, a szellem érdekei tekintetbevétlenül maradtak, képviselői pártfogás és kitüntetés helyett figyelmetlenségben, sőt nem egyszer üldöztetésben részesültek.

Nem tagadhatni, hogy e szomorú közviszonyok mellett is mutatott fel hazánk lángelméket, fiai közt volt sok nagy lélekerejű s munkás férfi — mert az isteni Gondviselés a népeket vezetőik nélkül soha sem hagyja, — de a kor iránya, a közhatalomnak az alkotmány ellenében vett állása, valamint az eszélyesség is azt hozták magukkal, hogy sem ők képességeiket s tetteirejüket nem használhatták azon nyíltsággal s igazságában bizó önbátorsággal, mely a szellemi erők hatását biztosítja, sőt fokozván-fokozza, sem a rájuk hallgató nemzet őket a méltánylás lelkesítő küljeleiben nem részesíthette. A mint maga a hon és nemzet életfája csak saját belső életerejének gyökereiről táplálkozott: úgy a hazafiak is egyedül magukban s övéik néma rokonszenvében keresték és találták nemes tetteik ösztönét úgy, mint jutalmát.

Azon sors, hogy kevesektől ismerve, kevesekre s azokra is ugyszólván csak egy egész élet példájával hatva éljenek, övéiken kívül senkitől meg nem siratva, meg nem emlegetve haljanak el — egy osztály, egy felekezet jelesbjeinek sem jutott oly bő mértékben, mint az unitáriusoknak. Őket olykor életökben sem ismerték, olykor félreismerték: életökkel bevégződött jót-tevésök s szellemi hatásuk, koporsójukkal emlékek is sirba záródott, nyomtatott művek és életrajz, márvány és vászon kevésnek örökitette nevét. Ama kép is e könyv elején, egy hú tanítványnak tollrajzáról készült, mely-

nek legfőbb becsét kétségkívül a kegyelet, varázsa kölcsönzi. Valóban ama kor az egyetlen-egy legtökéletesebb Valóságot, a megoszolhatatlan Istenséget tanító vallás hiveitől még ama keserű dicsőséget is megvonta, hogy a reformatio más bajnokainak mátyrkoszorúira igényt tarthassanak.

Sőt egyébként is mostoha volt hozzájuk e század: papjaik, tanáraik nem egyszer gyanúsítva, lenézve, gyakran mások felett üldözve voltak, politikai hivatalokban legképzettebb egyéneik is évtizedeken át nem vehettek részt, vallási egyenjogosultságuk megtagadtatott, iskoláik, egyházaik elzárva voltak, nyomdájok elvétellett, tudósaiknak irodalmi munkássága tan- ének- és imakönyvek, olykor önvédelmi művek írásában határozódott, főuraik, pártfogóik számát politikai és anyagi előnyök megapasztották, szóval: lételők alapja, eklézsiáik és iskoláik, főbiztosítékuk az összetartás és erkölcsi erő, valamint zsinati és főtanácsi autonóm intézményeik voltak; innen nyerte nem a gyarapodás — erről nem volt szó, — de a fennmaradás szellemi eszközeit elárvult egyházok.

Ime a haza közsorsánál is mennyivel volt szomorítóbb az unitáriusok állása a XVIII. század kezdetén, sőt egészen annak utolsó tizedeig Erdélyben, — azon szabad országban, melynek alkotmánya alatt másfél századig részesült vala a lelkiismeret szabadsága, a politikai és vallási egyenjoguság jótéteményeiben, sőt a mely egykor menhelyet nyújtott a hit dolgaiban való szabad vizsgálódás külföldi: olasz, lengyel és német bajnokainak, üldözötteinek is!

Szavaim nem hazánk intézményei, sem testvéreink, hanem maga a kor iránya ellen emelt vádak, sőt nem is vádak, csak létezett, de — hála Istennek! hatásukat rég elvesztett tények constatirozása. Nemzetünknek a mi 'baja egymással volt, könnyen igazítandá, ha más érdekek viszálykodást költőleg közbe nem vegyültek s a népek közötti egyesség és szeretet elleneinek éppen az nem tetszék vala, hogy köztünk az olykor testvérek között is létező, de egy

kis jóakarát és békülékenységi hajlam mellett könnyen jóvá tehető czivakodások mind inkább elmérgesüljenek, állandókká legyenek. A bajok fészke a haza közsülyedése volt, mindenkit talált a fenyítő veszsző; hogy annak csipősb vége olykor ránk ért, annak a mi testvéreink nem okai. Nekünk hát nincs ellenök szemrehányásunk, mi csak szeretni tudjuk őket.

Nem volt-e természetes: hogy a számra alig 50,000-et tevő unitáriusok ama század borus viszonyai közt, még inkább mint mások, csigaként saját hajlékaikba, magánköreikbe visszavonultan, ugyszólván bizonyos bölesészeti cynismus leplébe burkolva éltek, jeleseik csöndben s hirnév után nem kapkodva munkálkodtak, iskoláik és ekklézsiáik ügyét mint szemök világát védték és ápolták?! Nem volt-e természetes, ha a nép irástudói és nagyjai az egyház életét inkább az önerő és vallásos buzgóság belterjes — intensiv — kifejtésére és hatására fektették, s ugyszólván az egész felekezet jelszavává a „*bene qui latuit, bene vixit*“ — elvét tették, megelégedvén azzal, ha mint törvényes hitfelekezetnek létezhetségi joguk el lön ismerve?! Nem természetes-e végre, hogy legkitünőbb embereikről is csak igen keveset tud az irodalom?

Azonban — ismétlem — e sors kevés kivétellel közös volt a hon más jeleseivel is. A nemzeti irodalom azon életcrős hajtásait, sőt nemes gyümölcstermő oltoványit, melyeket a XVI és XVII század alkotmányos szabad lége a nemzeti élet termőföldében meggyökereztetett vala, a XVIII század fagya és ellenséges szelei csaknem kiszáradással fenygették. Törvényeink többé nem magyarul hozattak, a kormányzás és közoktatás latin nyelven folyt, a bibliafordítás nem lön tökélyesítve, Balassa, Tinódi, Rimai, Zrínyi Miklós dalai elnémultak, azon eleven és gazdag vallási irodalom, melynek a XVI század utolsó felében egyfelől a sok oldalú Hontérus János, az éles vitázó eszü Melius Péter, Károlyi Gáspár,

másfelől Dávid Ferencz, Sommer János, Heltai Gáspár és Enyedi György voltak alapítói, immár csak emlékezetben élt s hatása egészen megszűnt, — egyedül krónika-íróink: Nemes János, Cserei, Bethlen Miklós és János, Halmágyi és mások műveiben látjuk a hazai köztörténelem gondos feljegyzése által a régi munkásság folytatását.

Én mind ezt természetesnek s a multban egészen indokoltnak találom; de innen koránt sem azt a tanulságot vonom, hogy a hallgatás, az önelszigetelés elvét jövődöben is sinormértéknek tekintsük, sem hogy oda hassunk, hogy e nem ismertetés, e szenvedöleges magatartás tovább is tartson. A ki korunk irodalmi irányát ismeri, lehetlen át nem látnia, mekkora súlyt helyeztet a közvélemény a nemzeti értelmiségre, abban mily erős kezességét látja jövődönknek; mily becsületben vannak azok, kik az irodalmat jeles művekkel gazdagítják; s a mig a nemzet a jelent használólag a tudomány és nemzeti mivelödés előmozdításán bámulatos erőfeszítéssel küzd: addig a multnak romjai s homálya közül mily háladatos hűséggel igyekszik megmenteni fajunk jeleseit, a magyar szellem jobb-jobb alkotásait, általában mind azt, a mi örökitni való! Itt van származása életrajzi, encyklopaediai, idöszaki számos vállalatainknak, innen a sok régi kézirat felfödözése s kiadása, innen — hogy ugy szóljak — a nemzet nagy halottjainak sirjokból felköltése. Valóban lélekemelő jelenet! Ez a jelenkor elégtételadása a multakért, kárpótlás az egykori kényszerített mulasztásokért, a mai nemzedék hálaadója azon érdemek irányában, melyeket a nyomtatás ama századai alatt bátor eldödeink a haza és intézményei megtartása által szereztek. Irodalmunk ezzel annak adja jelét, hogy érdemes azon szabadságra, melyet a letünt korszak koszorutlan bajnokainak martyr-küzdelsei árán kivívott, méltó azon irányadó szerepre, melyet a közvélemény önkényt nyújtott neki, megilleti azon közbecsülés, melylyel képviselői iránt a haza és nemzet viseltetik.

S mi nem vállalnók-e el jeleseink irányában e nemes és köz tartozás minket illető részét?! Távól legyen. A mint fontos okok eddig a hallgatva-tevést ajánlották, szintoly fontosak most a közéletben és irodalmi téren való nyilvános cselekvésre, erélyes munkálkodásra hívnak. A mint a közélet mezején alkotmányhű s kitartó közös munkásságunk díja egykor hazánk megszilárduló polgári szabadsága lesz, ugy az irodalmi téren való egyesített akaratú fáradozásainkból kétségen kívül nemzetünk jó hirneve, belső ereje s tekintete következik: e kettős munkássági kötelezettség iránt rokonszenvünket erőnk mértéke szerint nyilván s tettekben mutatni meg, kétszeres kötelességünk. Napjainkban senki, annyival kevésbé vonhatja ki magát tekintetbe vételt igénylő testület azon erkölcsi solidaritásból, melyben azon egy hazának népei, jogok és kötelességek, munka és javalom, dicsőség és erkölcsi kár tekintetében egymás és a haza irányában állanak.

E czikk — mely Isten segítségével egy cyklusnak lesz kezdete — író e kötelezettség-érzetének kíván kifejezést adni

Azon kornak, melyben ez életrajz tárgya élt, napjainkkal való párhuzamos ismertetését elő kellett bocsátnom, hogy magamnak a munkát, olvasóimnak azon kor viszonyaiba való maga belegendolását könnyebbé tegyem. Azt hiszem, így némely körülményt elég lesz csak érintenem, vagy éppen mellőzhetek is, némely tényeket nem kell hosszasan indokolnom, vagy kevesebbé kell megvilágositnom, a szükséges fény- és árnyvonások adva levén már az előbocsátott általános körrajzban. Szent-Ábrahámira nézve — ugy hiszem — mindenestre előny az, hogy életét ily nehéz időben és viszonyok között tudta örök emléküvé, késő századok hálájára méltóvá tenni!

Szent-Ábrahám Mihály*) Uzoni Fosztó szerint, kiról alább lesz szó — született 1683. Udvarhelyszéken Városfalván; egy alább említendő collegiumi „Album“-ban 1684-re van téve. Székely Sándor Karácsonfalvára teszi születési helyét, de én a Fosztó előadását elfogadhatóbb-

*) Szükségessnek látom röviden megemlíteni, a mit Szent-Ábrahámról eddigelő íróknál följegyezve találtam.

Bod Péter, egyik kortársa, Szent-Ábrahám halála után alig 9 évvel ezt írta róla: „Sz. Ábrah. 1716. Kolozsvártt a törvénytudomány tanára volt, s halálaig sokféle tudományokat tanított; volt az ekléziában pap s 1737 óta Superintendens; adott ki ily című könyörgéses könyvet: Sokféle szükségseinkhez alkalmaztatott könyörgések sat.“ (Magyar Athenas sat. 1766. 8-dr. 259—260 ll. Ugyan ő: Historia Unitariorum in Transsilvania sat. Lugduni Batavor. A. MDCCCLXXVI. 8-dr. 187 l.) Ezek közül azon állítást, mintha Szent-Ábrahám törvénytudomány tanára lett volna, meg kell igazítnom, ez időben az unitáriusoknak nem levén törvénytudományi tanszékök.

Horányi, szintugy egykoru író, ez után ismét 9 évvel, egyszerően átvette a Bod P. előadását (Memoria Hungarorum sat. — Posonii 1777. 8-dr. III. kötet. 355. l.).

Benkő, a mindenre kiterjedő figyelmű történetbuvár, ezt hagyta róla emlékezetben: „Szent-Ábrah. az unitáriusok 16-ik püspöke, a tudományok minden nemeiben kimivelt férfi, a kolozsvári iskolában 1716. tanár, 1737 óta Superint., kinek kéziratbeli Theologiájával élnek az unitáriusok iskolái; válogatott könyörgéseket is adott ki magyar nyelven, —“ czime fennebb adva van. (Transsilvania sat. Claudiopoli 1833. 8-dr. 255 l.).

Haner, Zwittinger; Seiwert, s a ki a Seiwert hátrahagyott életrajzi adatait a Siebenbürgische Quartalschrift V. VI. VII. köteteiben 1797. 1798. 1801. kiadta, Budai Ferencz, az 1831 megkezdett s újabb időben folytatott Közhasznú Ismeretek Tára, a Magyar Irodalomtörténet s több rokon czélu vállalatok életrajzai közt emlékezet sincs róla.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor (Unitária Vallás Történetei Erdélyben, Kolozsvártt 1839. 8-dr. 170—171. ll.) Uzoni Fosztó István, egykoru unitárius egyházi történetíró, kéziratban levő jeles művéből az előbbieknél többet közölt, melyet azonban előadni nem látom szükségessnek, részint mivel azon forrást én is használom, részint mivel Szent-Ábrahám számos kéziratban levő művét, ugy szintén a zsinati és főtanàcsi közjegyzőkönyveket használván, ugyanazon adatokat én sokban bővitve, sokban kiegészítve terjedelmesebben és egészen hiteles alakban adhatom.

nak tartom mint egykoruét, és mint a kinek adatai alaposágáról nyomozódásaim alatt volt alkalmam meggyőződni. Nagyatyja ugy, mint atyja, pap volt, amaz 1641. az ádámosi, ez 1682. jun. 21. a tordai zsinaton lön felszentelve. Nagyatyja Erasmus János görög Testamentumába, melyet Wagner Bálint Brassóban 4-drét alakban kiadott, egy — Uzoni Fosztó által birt példányba nevét gyönyörű irással így jegyzette be: „Emptum est hoc Testamentum den. 86. Anno 1632. in possessione Musna a Stephano Barovio; proprium me tenet — En Ego qui vocor Gregorius Szent Abrami“. Atyja, midőn felszentelték, a zsinati közjegyzőkönyvbe így irta be nevét tulajdon kezével: „Georgius Szent Abrahami m. pr.“ Megjegyzendő, hogy e korban mély önhangzók ékezése nem volt szokásban. Papságát Városfalván kezdte s folytatta 1687-ig. Van egy nevezetes könyörgése fenmaradva ez évről, midőn a németek legelőbb bejöttek Erdélybe: elmondta novemb. 21. Városfalván. Az 1711. januar 11. tartott Főtanács Homoród-Szent-Mártonba rendelte; 1711. junius 15. Nagy-Ajtán tartott zsinaton fejérmegyei esperestté (azon időben seniorrá) lön téve, már akkor a hévizi ekklézsiában levén pap; a jun. 23. Dézsfalván tartott zsinat jegyzőkönyvében ez iratik róla: „Ezen zsinaton prédikállott fejérmegyei senior tiszt. tudós Szent Abrahami György uram.“ A tudós férfi 1720. történt halálát éppen fia Szent-Ábrahám Mihály jegyzette fel az általa irt s alább említendő közjegyzőkönyv végén. (Generale Protocollum Annor. 1626—1737 ívrét, kézirat, — lásd az utósó lapokat.) Uzoni Fosztó s utána Székely Sándor is, mostani nemzetségi és keresztneve közé oda teszi még a Lombárg h vagy Lombárd előnevet, s ezzel

Még csak azt jegyzem meg, hogy én e jeles férfi életrajzát a múlt évben az Egyetemes Magyar Encyclopaedia A — betűjéhez szánt pótlék kötet számára még 1860. kidolgoztam volt; megjelenik-e s mikor? nem tudom. Minthogy pedig azóta számos új adatokat gyűjtöttem, ama dolgozatomat e szerint kívánom módosítani.

a jeles férfinak ily nevü ősrégi székelly nemes nemzetségből származását akarja megjelölni; azonban mivel az általam idézett három nemzedéken át maguk, a kiket a dolog legközelebről illetett, ezt soha nem használták, de másfelől mivel Fosztónál sincs említés arról: melyik nemzedék s mikor cserélte fel ama nevet a mostanival? létezett-e s ha igen, hol létezett az ő idejében ily nevü nemzetség? vagy pedig hogy ő látta volna Szent-Ábrahámnak ily aláírását? — én e ténymegemlitést elégnék tartván, jobbnak láttam nevét számos sajátkezü aláírásai nyomán egyszerüen a czikkem elején látható alakban írni.

Tordán tanult-e előbb vagy Kolozsvártt, ki nem nyomozhattam; egy azon collegiumban levő egykoru „ALBUM“ adatai szerint ugynevezett novitiatusba Kolozsvártt 1698-n oct. 11-n lépett, veterani-ába 1699. febr. 1-n, felsőbb tanuló (studiosus) pedig 1700. lett; végzett 1709—1710-n, oly kitünően, hogy midőn II. Leopold augustus 10. kir. rendeletében Erdély politikai szervezésére tervet dolgozó országos bizottságot nevezett ki, annak Nagy-Szebenben munkálkodása idejére mind a négy bévett vallásbeli biztosok papot vivén magukkal, az unitáriusok Szent-Ábrahám Mihályt választották ki, s ő működését febr. 10. el is kezdette. Ez jó alkalom volt mind tehetségei és tevékenysége kitüntetésére, mind pártfogók szerzésére. A bizottság legtekintélyesebb tagja az unitáriusokrészéről az erdélyi 30-dok főfelügyelője, a nagy tudományu és író s később kormányi és államtanácsos Homoród-Szent-Mártoni Biró Sámuel volt, *) kinek rokonszenvét annyira megnyerte, hogy annak ajánlatára s nagyrészen pénzbeli segedelme mellett az unitáriusok vallásközönsége őt 1712. 29 éves korában közválasztás utján tanárságra jelölte ki s bővebb önkiképzés végett külföldi egyetemekre küldötte; honnan 1715. aug. 15. (az idézett „Album szerint 30-án) jött vissza Kolozsvárra, s egy ideig pártfogójánál állapodván meg, 1716. febr. 22. a kolozsvári unitarium collegiumban — a János Zsigmond korától fogva unitáriusok által birt piacz-sori plé-

*) E jeles férfit más alkalommal ismertetni fogom.

bánia helyiségében tanárrá (Lector) lön kinevezve. Hivatali kezdetét egy szomorú katastropha teszi Erdély egyházi történetében örökre emlékezetessé. Alig egy hónapi s kilencz napi tanítás után Steinville német tábornok az említett collegiumot, székes-egyházat és tartozmányait az unitáriusoktól, mint ősi katolikus tulajdont erőhatalommal elvevén: midőn martius 31. és april 1—2. az ifjuság reggeli imája bevégzése után régi lakhelyéből kiköltözött, a lélekrázó jelenetnél igazgató-tanár (Rector) Kolozsvári Pál, kolozsvári első pap Pálffi Zsigmond volt jelen, valamint a két rendes tanár is (Lector), a kiknek egyike Szent-Ábrahámi volt.“ Ők voltak — írja Fosztó — a kik maguk is sirván, vigasztalták a lassanként kitakarodó és széteszló ifjuságot s figyelemzették, hogy ezentul a tógát — e volt az unitárius felsőbb tanuló ifjuság azon korbéli egyenruhája — a béke jelvényét ne viseljék, hanem polgári öltözetben járjanak s a fogadott szállásaikhoz közelebb eső templomozásra rendelt helyeket szorgalommal látogassák, míg az Isteni Gondviselés kegyelméből állapotjokról ismét gondoskodva lesz. Ez esemény alkalmával tilalom következtében az unitáriusok istenitisztelet tarthatása april 17-ig, iskolai tanítási joguk april 30-ig volt felfüggesztve. . . . Azonban a Gondviselés nem-sokára elhozta az ohajtott perczet.

Ápril utósó napján Szent-Ábrahámi már a városon szerteszét levő ifjusággal tudatta, hogy a templom helyett szolgáló magyar-utczai házat iskolának foglalják el, a hová a collegium volt seniora, a tógás deákok közül Kolozsvártt egyedül benmaradott Kőpeczi Derzsi Boldizsár, 9 tanuló gyerekekkel beköltözött s a tanítást május 10-ke körül Szent-Ábrahámi maga elkezdte. (Fosztó — Kozma, Egyh. Tört. Kézirat, ívrét II. köt. 1103. 1131. ll.). Az 1718. jun. 19. Ádámoson tartott zsinaton már mint rendes tanár a papi vizsgálatnak elnöke volt, 1720. igazgató-tanár (akkori magyarsággal Schola Főmestere) lett, 1722. a jun. 22-ki szent-

mártoni zsinaton a papi jelöltek védője (Defensor), 1723. a jun. 20-ki zsinaton ismét a papi vizsgálat elnöke, az 1724. mart. 23. megholt Almási G. Mihály püspök felett világi beszédet tartott (orált) s ápril 7. a Kolozsváratt volt egyházi főtanácsos közjegyzővé (Generalis Notarius) helyettesítetvén, később a jun. 17. árkosi zsinaton közakarattal meg is választatott, még pedig úgy, hogy ez alkalommal egyházi törvényként (Canon) lön kimondva az, hogy ezen tül püspök nem létében annak megválasztásaig teendőit a közjegyző vigye. 1727. a jun. 21-ki almási zsinaton egyházi beszédet tartott, 1737. jan. 19. volt azon főtanácsosi ülés, melyen mint közjegyző utoljára jegyzett, így irván alá s zárván be azt saját kézírásával: „Finem imposuit huic Protocollo Michael Szent Abrahami, Generalis Consistorii Generalis Notarius, nec non illustris Collegii Unitarior. Claudiopolitani Rector, ibidemque Professor SS. Theologiae et Philosophiae (Gener. Protoc. Annor. 1626. — 1737. 401. l.) 1737. aug. 24. püspökké lön választva, a ki egyszersmind kolozsvári főpap is; és így, azonkívül, hogy 1724-től 1737-ig közjegyző volt, mint tanár, igazgató, kolozsvári főpap és püspök, egyszerre négy hivatalt 20 évenát vivén, 1758. mart. 31-én történt haláláig egyházi szolgálatban 42 évig munkálkodott. A többször idézett „Album“ mart. 3-ra teszi halálát.

Negyvenkét év, és az emberi tevékenység oly különböző képességeket igénylő ágaiban való folytonos munkálkodás! Valóban tiszteletet parancsoló sora az éveknek, kivált ha elgondoljuk, hogy azok a lelkiismeretes hivataloskodás és tudomány nemes műveivel vannak betöltve. Avagy nem éppen lényegökben különböznek-e egymástól ezen hivatalok? Nem lehet-e valaki derék jegyző és gyöngé iskola-igazgató, eléggé tudós ember, de szerfelett rossz modoru tanító, ügyes tanár s termékeny író, de unalmas pap, szeretetre méltó a magán társalgásban, de kiállhatlan a közszolgálatban? Nem

nehéz-e ugyanazon időben egy egész felekezet főtanodája eleven vérü ifjuságát vezetni s egyszersmind azon felekezet egyházi közügyeit intézni? Nem a legkitünőbb tehetségek szerencsés egyesülését bizonyítja-e az, ha valaki egy kormányzó hatóságnak jegyzője, és igen sokszor annak, a mit följegyez, indítványozója is, sőt ugyanakkor egyszersmind tanár, a ki tanít és kézikönyveket ír; pap, a ki naponként templomot jár, s éven át keresztel és temet, ima- és prédikációs könyveket ír; püspök, a ki igazgat és *symbolicus* könyveket dolgozik?!

Szent-Ábrahámít éppen e különféle munkássághoz mért különféle képességekbeli bőség sőt teljesség, -egyfelől a tanári, írói és szónoki, másfelől az administratív, teremtő és szervező talentum különös vegyülete teszi feltünővé, ugyszólván bámulat tárgyává, mihez még a természettől nyert tekintélyes alakja s a társasági életben való megnyerő modora is járult. Sok ajándék a jó Istentől, nagy sikerei a magát ennyire tökéletesítő szellemnek s öngyekezetnek.

Első munkaköre — a mint érintém — tanári, írói s papi hivatala által volt kiszabva; nem, ő maga szabott ki mindhárom pályakörének oly határokat, melyeket utána még senki be nem töltött. Már deák korában Derzsi nevű tanuló-társával az unitárius vallás főbb hitcikkelyeit — a Háromság tanán kívül — kidolgozta e czim alatt: „*Amica Disputatio de praecipuis (excepto articulo Trinitatis) Unitariae Religionis fundamentis inter Jonathannem et Davidem (egyik az ő, a másik barátja álneve) etc. habita in Illustri Unitar. Collegio Claudio-politano*“ mi nyomtatva is megjelent. Mint bölcsészet s rokon tárgyak tanára, valamennyi általa tanított tárgyról tankönyvet irt, melyek csaknem általánosan használt kézikönyvek lőnek; ilyenek voltak: *Institutio Historica juxta Georgii Hornii Introductionem in Histor. Universalem, 1716. Exercitatio circa Chronologiam seu Chrono-*

graphiam synthetice deducta. Institutio Arithmetica. Explicatio Logices, 1727. Geographia. Ide sorozom egy rokon tárgyú ily czimű értekezését is: Decisio Disputationis de stella polari, habita inter Rectores Thoroczkaianum Georgium Csukor et Th. Szentgyörgyensem Johannem Zilahi 1735. Mint vallás tanárának szintugy közkézen forgott s többnyire tankönyvül felvett művei ezek: Systema Universae Theologiae Christianae, mely 1787 kinyomtatván, az unitáriusok fő symbolicus könyvét képezi. *) Erre következtek: Notae in Systema praemissum. Synopsis Theologiae Christianae. Notae in Confessionem Fidei Christianae secundum Unitarios. (Ez azon Hitvallás — Confessio — melyet 1719. Almási püspök II. Leopold fejedelemnek beadott.) Explicatio Catecheseos latinae Unitariorum. Aphorismi, seu brevis Confessio Unitariorum de iis rebus, in quibus discrepant ab Adversariis. Institutio Ethica juxta Adami Rechenbergii Lineamenta Philosophiae civilis 1716. Sy-

*) Midőn ennek az unitárius vallásközönség által: „Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios“ czim és közhitelesség alatt kinyomtatása végett a főtanács a királyi főkörmányszék útján II. József császárhoz 1784. folyamodott, gróf Pálffy Károly cancellár által ezen legfelsőbb helyeslést kifejező kir. leiratban adta meg rá az engedélyt: $\frac{4701}{5196}$ udvari 3469—1785 főkörm., sz. Az erdélyi kir. főkörmányszéknek! Kegyelmetek, erdélyi kir. főkörmányszék által 1784. nov. 23-ról költ tudósítása mellett felterjesztett ezen czimű kézirat: Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios—Kegyelmeteknek, Erdély kir. főkörmányszékének azon értesítéssel (Erinnerung) küldetik vissza, hogy annak kinyomtatását annál inkább megengedje, mivel az a mellett, hogy azon vallás Erdélyben be van véve, a rajta átvonuló szerénységért vallást tárgyazó más munkáknak is mintául szolgálhat.“ Bécs, apr. 13. 1785. gr. Pálffy Károly m. pr. Ó cs. apost. kir. felső parancsára Scultety Ferdinánd m. pr.

stema Ethicae 1718. Továbbá ide tartoznak a következő egyház-történeti művei: *Historia ecclesiastica. Notae ad Historiam ecclesiasticam Seculo XVI.* (1730-tól 1748-ig tanítás közben toll alá mondva.) *Annotationes quaedam de expulsione Polonorum.* *Revelatio succincta de Unitariorum praecipue hungaror. in urbe Claudiopoli existentium origine* 1726. *De Serveto famoso Genevae combusto sat.* Kisebb értekezései szintegy nagy számmal vannak, ilyenek: *Responsio cuidam Professori Lutherano, data ad quaestionem ab eo motam: An dentur visibilis Ecclesiae notae, quae instar proprietatis quarti modi veritatem Ecclesiae notificent?* 1751. *Reflexiones in Interpretes primi capituli Joannis Evangelistae* 1754. Kisebb értekezései közül három magyar nyelven van szerkesztve u. m: A Krisztus halálának erejéről való elmélkedés. Az „Isteni“ nevezetről. Szent János Evangeliuma és leveleinek azon helyei, melyek az Atya Istennek a Fiu felett valóságát bizonyítják. Mint papnak következő munkáit említem meg: *Idea Concionum* című egyházi latin beszédgyűjtemény. Halotti beszédek szintegy nagy számmal; Rhener Szöcs Borbára, Bek Istvánné felett tartott halotti beszédben ő maga hét ilyenről emlékezik. Azon kedélyes modor, melyben ezeket a szónok felemlíti, megérdemli a közlést. „Az oratornak — mondja a többek közt — a sok szomorú temetések tentálevét úgy elfogyaszták, hogy alig talál már új punctumot is, hol a lábát Archimedessel megvethesse. 1.) A halálnak mind bizonyos voltának, mind bizonyos bizonytalanságának elbeszéléséből kifogyott. 2.) A halál causáját procurálta. 3.) Processusát eldisputálta. 4.) Nyil módjára sebesen

repülő sergével megvagdalkozott. 5.) Az orvos Doctorokat temetési pompától eltiltotta. 6.) Pestises időben pestis ellen való titkos orvosságát sokakkal közlötta. 7.) Sőt 1716. mart. 18 ezen helyben halál ellen csalhatatlan orvosságot praescribált. A mint Fosztó — Kozma írja, ezek mind megannyi halotti beszéd tárgyai voltak. Ide sorozandók: Ugyanazon Szőcs Istvánné végrendelete és javainak felosztása, továbbá: Az ember mint a természeti, mechanikai és bölcsészeti tudományok legszövevényesbik problémája, elmondotta Kááli Kun László felett 1733. febr. 8. Kinyomtattatott Kolozsvártt ugyanazon évben. E két utolsó Fosztó — Kozmánál latinul van említve, én fordítva adom; de mivel a beszédek nem ismerem, természetes, hogy fordításom hűségéről jót nem állok... Egyházi művei közül nevezetesek még a következők: Döghalál idejére alkalmaztatott imádságok, kinyomt. Bodrogi András költségén Kolozsvártt 1742. 12-dr. Sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott könyörgések, melyekkel minden rendü ember naponként, mint az idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhatja magát az imádkozásban. Kinyomtattatott legelsőbbben Kolozsvárt 1746. 12-dr. Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló Énekek. 1749. (Összevetendő az 1696-ki kiadással). Továbbá: Szent Dávid zsoltárai közül kijelölte azokat, melyeket átkozódó tartalmuk miatt kereszténynek énekelni nem lehet, s helyettök főtanácsi végzés nyomán mások éneklését rendelte. A Halotti énekes könyvet megjavította, a latinokat közülök kihagyván. Végre meg kell említnem püspöki egybehívó leveleit, melyek mindenikében egy vagy más egyházi kérdést fejtett ki, továbbá zsinati elnöki beszédeit,

vége: „Brevis Manuductio ad consuetum processum Fori ecclesiastici“ című egyházi törvénykezési művét.

Ime mekkora mérvű volt Szent-Ábrahámi tudományos munkássága kivált az egyházi irodalom terén! Lelkében — úgy látszik — hitfelekezetének eszméje s vallást és szabad vizsgálódást egyiránt érdeklő nemes küldetése egész nagyságában élt. Művei magukban foglalják az unitarismus egész körét, tanui egy nagy tevékenységgel párosult nagyobb talentumnak! Hogy oly keveset ismer közülök az irodalom, oka szegénységünk, és az, hogy 1716 óta nyomdánk nem vala; mit ha birunk, Szent-Ábrahámi írói neve kérdésen kívül az Apáczai Csere, Páriz-Pápai és Bod Péterével egyképpen ragyogna. Azonban meg vannak azok jobbadán a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában, lemásolvák tanítványai által, tanai élnek vallásügyetünk szívében s merem mondani, hogy vallásos életünk erkölcsi alapjait első vallásalapítóink után leginkább Szent-Ábrahámi gazdag szelleméből meríté s meríti mai napig. Hátha jó idő, s áll elő oly háladatos nemzedék, mely mindenünnen összegyűjtván e szellemi kincseket, vagy egy teljes „Kéziratgyűjtemény“ gyanánt megőrzi mint drága emlékeket, vagy tán azok legalább egy részét átdolgozva, anyanyelvünkön kiadandja! Fosztó-Kozma ez egyszerü és mégis sokat jelentő megjegyzést teszi Szent-Ábraháminak tőle ismert s elősorolt munkái elébe: Eszének oly nagy emlékeit, mint ő, erdélyi hitrokonaink közül tán senki sem hagyta fenn! (Uzoni Fosztónak Kozma által folyt. Történet. II. kötet 1281 l.)

Másik munkássági köre Szent-Ábraháminak az, a melyben mint tanodai igazgató, közjegyző és püspök működött; életének s szellemi erejének hasonfele itt lön elfoglalva, itt termette a legbővebb gyümölcsöt, s maga, mint a hegyre állított tűzoszlop lángja, melyet kiolt

a vihar, itt fogyott el, mint a tengerszorosak éji lámpája, szüntelen másoknak világítván, itt hunyt el.

Mint iskola-igazgatót közjegyzőkönyveinkben, fentartott két tény elegendően jellemzi. 1723. a Kolozsvárt tartott főtanács azon okból, hogy Szent-Ábrahámi a gyűlésben idején meg nem jelent, a falusi tanítók kinevezése (ordinatio) kérdését tárgyalván s a hiányzókat kinevezvén: ez ellen ő erős hangon irt óvást jelentett, s azt jegyzőkönyvbe iktatni is kívánta: „Az iskola az én directionra van bizva — mondja óvásában — én tudom ki mint áll, ki hová s miért kirendelni, ki benmaradni való, én tisztem velek bajoskodni, őket megriasztani s oltalmazni is. Azért praesentibus decláram, hogy a mesteradás én dolgom, kegyelmetek ha kiadja nekem: hová kellenek mesterek? én tudom, melyik eklézsiát melyik érdemli. Ezen jussomtól nem is recedálok. Most is sokaktól vádoltatom, hogy de jure meo multum cessi. In privatis negotiis ezután is kész vagyok, de ez levén officii et muneris mihi demandati, successoromnak és az ifjuságnak romlására nem cedálhatok.“ A végzés a lett, hogy azután a mestereket egy 1685-ki canon értelmében az igazgató jelenlétében és kihallgatása után a főtanács nevezte ki. (Gener. Protocoll. Annor. 1726—1737. 305—306 ll.) A másik az ifjuság közötti vétségek büntetési ügyéből fejlődött ki. Az ifjuság ugyan is 1734-n az igazgató ítéletét a főtanács elébe terjesztetni kérvén, ily végzés hozott: „A Coetus a deliquens személyt, mint eddig is, in jus attráhálja, s a delictumok quantitása és qualitása szerint, mint az iskolai törvény hozza magával, meg is bünteti, és ha a delinquens meg nem elégedik, in Sedis Facie appellálhatja a főmester (Rector) eleibe, ennek pedig authoritása lesz, mint eddig is volt, hogy a Coetustól kiszabott poenát qualificálhatja, változtathatja, mélyen a Coetus tartozik megnyugodni, minthogy hallatlan dolog az, hogy az általa dirimált causát a Consistorium elébe appellálták volna.“ (Lásd az idézett Gener. Protocoll. 379 l.)

Közjegyzőségét szintugy számos életbe vágó végzés teszi emlékezetessé. Alatta lön szabályozva az 1725-ki jun. 13-ki főtanácsban a tanítás ügye, a tanítóknak a szülők részéről is fizetés rendeltetett, valamint szigoruan meg lön tiltva, hogy őket a tanítás elmulasztásával kézi munkára használják. Azon közpénztár, melyből az unitáriusok közigazgatási, nevelési és oktatási költségeiket maiglan fedezik, a mely tehát a „vis vitae és rerum nervus“ — alatta lön kezdeményezve 1724. a jun. 17-ki árkosi zsinaton; addig ugyanis az alamizna-rendszer volt azon forrás, melyből a koronkénti szükségekhez képest a kellő pénzerőt vették, t. i. minden főtanácson és zsinaton gyűjtés történt a vagyonosabb birtokosok és papság, ugy az ekklézsiák részéről a püspök, iskolák, templomok, elnyomorodott egyházi szolgák részére, s az így gyűlt segélyösszeg a különböző czélokra a püspök által kiosztatott. Ennek helyébe lön felállítva az ugynevezett „Communis massa“, melybe azontul minden alamizna-pénz és kegyes hagyomány befolyván, onnan részint a közszükségekre, részint kamatozásra kiadódtak. Az ezeket szabályozó elvek négy pontba foglalvák. (Generale Protocollum 1726—1737. 316—317 ll.). A jun. 16-án Szováton tartott zsinaton az iskolai fenytés módja s a mesterek viselete is szabályozva lön, valamint ezen hozatott ama szintoly demokratikus szellemű, mint cátói szigoruságu közvégzés: „A püspök és esperestek minden zsinaton tartozzanak hivatalukat letenni, magukat közbirálat alá vetni, stisztöket, csak miután arra közakarattal méltóknak íteltetnek, azután vehessék ismét fel.“ Alatta lön szervezve az 1729-ben jan. 15. Kolozsvártt tartott főtanácson az akkor ugynevezett „Supremum Politico-Ecclesiasticum Consistorium“, melynek egyik elnöke a világi főgondnok, másik a püspök, tagjai világi részről a tekintélyesebb birtokosok és értelmiség képviselői, egyházi részről a közjegyző,

megválasztott tanárok, esperestek és köri jegyzők, kik tanácsosoknak hivattak s kezdetben csak 12-n voltak, de később számuk nevedett, míg ma éppen nincs meghatározva. E főtanácson lőnek legelőbb köri felügyelő gondnokok is (Inspector Curator) kinevezve, s hatáskörük öt pontban állapítottatott meg. Nevezetes végzései továbbá a főtanácsnak ez időből: hogy ha az esperest főtanácsra el nem mehet, helyét a köri jegyző pótolja, s ha ez sem megy el, az idősb egyházi ülnök — hozatott 1730. jan. 14; hogy papjaink a mi vallásunkat más vallások sértegetése nélkül tanítsák, hogy az ekklézsia nevében költ beadványok mellé lajstromban mellékeljék: kik egyeztek abba bele? — hozatott 1732-n jun. 19-n tartott főtanácson; hogy a kolozsvári collegium prédikációs könyvét, melybe minden papi jelölt egy, maga által készített munkát tartozott beadni, a collegiumból kivinni szabad ne legyen, — hozatott 1735. a jan. 15-ki főtanácsban. Utoljára megemlítendőnek tartok még egy nagy fontosságú végzést. Azon tény, hogy az unitáriusok politikai egyenjogosultságát III. Károly felfüggesztette, némely gyenge lelkeket megingatván, s innen, részint más vallásra — ígéretek és biztatások következtében — való áttérések, részint az egyházi fegyelem meglazulása következtén, az 1730-ki junius 14. tartott főtanács a baj gyökeres orvoslásáról im ez erőteljes végzést hozta: „Mivel megveszett társaság az, holott függés nincsen, hanem kiki a maga indulatai által szabott törvények szerint akar élni, s az előljárók igazgatása csak akkor van becsben, ha' mindenkinek inye szerint kormányoz, — jövődöre nézve a szent Consistorium az atyafiak között való ezen ataxiát és engedetlenségeket meggátolni, a minden társaságokban gyakoroltatni szokott rendet executioba vétetni rendeli. Valaki tehát ezen egyházi társaság rendjéhez magát nem alkalmaztatja, tanquam putridum membrum a corpore societatis ejusque juribus, nemcsak ekklézsiájából, hanem ekklézsiai szabadságából is kirekeszti.

s az olyan atyafiakat, a kik a szent Consistorium végzéseinek nem engednek, rendeleteit nem teljesítik, tovább maga tagjainak nem ismeri. Nem lehet, hogy azon egy tagban minden tag szem, fül legyen, kéznek, lábnak is kell lenni, hogy a test megmaradhasson, és — a főtől kell függeni a tagoknak!

Mennyi fontos intézkedés! Mily mélyen vágók a nevelés, oktatás, vallás és közerkölcsiség, szóval: egyházunk beléletébe, szerves alkotmányába. Nem mondom, hogy mind ez, azért, mert jegyzette, Szent-Ábrahámnak tulajdonítandó; de azt a jegyzőkönyvből látom, hogy mind ő formulázta: tehát ha mind nem szívében és agyvelejében fogamszottak is, — a mi tanácskozási joggal bíró testületi szerkezetnél nem is lehet — át kellett menni lelkén, hogy életök lehessen, hogy a bennök rejlő jót megteremhessék. A jegyzők a testületek lelkei, lángeszőkben azok erkölcsi ereje nyilvánul, koszoruik virágiban azok dicsősége s életmagva rejlik. Ezen értelemben az unitáriusok főtanácsának és zsinati gyűléseinek lelke ez időben Szent-Ábrahámi volt!

Azonban, mint a nap akkor legnagyobb, midőn a déli körhöz ért: úgy ő is közhasznúsága tetőpontjára püspöki hivatalba lépésével jutott. E helynek való volt ő, s e hely igazán neki való! A mint feljebb említettem, püspöksége 20 évig tartott, melynek szinte minden közcselekvénye talentuma fensőségéről, éber, jó tapintatú s munkás hivataloskodásáról tesz bizonyosságot. De én róla csak némi rajzot adok: ily keskeny keretbe ekkora ember alakja, ily áldásos élet téteményei bele nem férnek. A ki majd az ő kora egyházi történetét megírja, történetírási formákhoz idomítva beiktathatja abba az ő közjegyzősége s püspöksége alatti jegyzőkönyvek adatainak legnagyobb részét, azok ama lapokat és Szent-Ábrahámi homlokát egyiránt a dicsőség sugaraiban fogják ragyogtatni. Csak a legfontosabbakat érintem röviden. Az 1738. jun. 19. tartott főtanácsban, mindjárt püspöksége

első évében, a részletes zsinatok (partialis) szabályozódtak; a szent-gericzei zsinaton a hivatalos Jevélhordozást (cursus) illetőleg határoztatott, hogy azt papok és mesterek magok vigyék, vagy hatóságuk alatti emberektől küldjék el, hogy a papoknak szombaton ekklézsiájokból eltávozni nem szabad, az őszi urvacsora-vétel ideje a sz. Mihály-nap előtti legközelebbi vasárnap legyen; a jun. 18-ki szent-benedeki zsinaton: „a felszentelt papoknak a régi, de egy idő óta — ki tudja mi okból — szokásból kiment mód szerint, kinevezési oklevél (confirmatoria) adassék, az esperestek az ekklézsiák javait minden esztendőben vegyék számba, az adósságokat hajtsák fel, miről a püspöknek extractust küldjenek, az ifjak nagy hajjal a scholába fel ne vétessenek, hanem nyirassák meg magokat, — ezt tartsák a functioban levő atyafiak is: hajokat, szakállokat, köntösöket tartsák a régi szép usushoz“; az 1741. jan. 21. főtanácsban végeztetett, hogy jövőben a főtanács kezdetén az egyház szónoka (os ecclesiae) könyörögjen, ha ott nincs, tegye az idősebb esperest; 1742. a jan. 20-ki főtanácsban: a papok másvallásu nőket ne vehessenek; az 1743-ki jun. 29-ki zsinaton, annak könyörgéssel megnyitása a zsinatokra is kiterjesztetett; az 1744. jun. 14-ki zsinaton: a ki az egyház különös pártfogója (patronus) kíván lenni, köteles 9 kalongya buzát és zabot adni; az 1748-ki kolozsvári főtanácsban, a tordai és aranyosszéki esperest között az évenkénti esperesti látogatás (visitatio) kérdése miatt támadt versengés alkalmából határoztatott: „Mivel a püspöknek a „Disciplina Ecclesiastica“ szerint kötelessége minden ekklézsiát egy esztendőben egyszer megvizsgálni, ha ezt másutt nem is teheti, legalább Tordán addig, míg az esperesti látogatás feláll, tegye meg“; továbbá: „az 1692-ki egyházi törvény szerint minden ekklézsiának számadó curátora legyen, a kik szabadon választassanak, az ekklézsia közjavaira vigyázzanak, azokat gyarapítsák, elidegeníttetni ne engedjék, sőt a mi el van idegenítve, rehabeálni igyekezni hűtellel legyenek kö-

telezve, s Tordán másképpen ne változzanak, hanem csak a püspök jelenlétében, vagy ha a püspök a seniort authorálja, assessoraival együtt; ha a curátorok tisztokban el nem járnak, a püspök 12 ftig büntesse“. (Gener. Protoc. 1748-ról 67. l.). Az iskolai fegyelmet illetőleg 1749-ik évi jun. 18-ki főtanács végezte, hogy a törvényeknek engedetlenkedő tanulók kicsapathassanak, a Collegium kapui pedig éjjelre bezárassanak; az 1752. jun. 17. bágyoni zsinat meghatározta, hogy a zsinatokra kötelességöknél fogva elmenni tartozó esperesteknek az otthon maradó papság melyik környékben mennyit fizessen; hogy a papi bér szedésekor az egyháziak jelen legyenek s a rossz gabonát ne vegyék el; a vékások bérét szent Mihály- és szent Miklósnapkor szedjék fel és adják be. Az 1753-ki június 16-ki kénosi zsinaton a közoktatás tárgyában végeztetett, hogy az iskolatanítók a gyerekeket szorgalmasan tanítsák, vizsgálatot kétszer adjanak, s ne fával vagy kézzel, hanem korbáccsal fenyítsék. Legnevezetesebb azonban 1748-n a kolozsvári főtanácson és 1751. a jun. 12-ki árkosi zsinaton hozott azon két egyházi törvény (canon), melyek a parlamenti és alkotmányos tanácskozás és képviseleti rendszer becses intézményét oltották be ősi egyházi szerkezetünkbe. Az első így hangzik: „A mi törvényünk azt tartja, hogy mikor valamely dolog felől voxolás van, és a voxolók meg nem egyeznek, a mely voxon többen találtnak, az álljon meg“. Az utósó által, 21 pont alatt, a zsinat lön a hajdankori ösgyűlések helyett képviseleti alapon szervezve. Az első pontban mondatik: „hogy atyáink idejében, mikor még a seculumbeli háboruságok meg nem bontották a rendet, minden pap, mester, kántor, vacans atyafi köteles volt a maga költségén zsinatra menni, csak bizonyos számú papok hagyatván otthon; de most már (12. pont) Repraesentativa Synodus van, mely áll a püspök-generalis notarius- esperestek- és köri jegyzőkből, jelen

van a főcurator, vagy a kiket az delegál azon környéki előkelő világi férfiakból, a melyben a zsinat tartatik sat. A zsinat formája, ünnepélyességei, mikor és ki általi egybehivatása kettős, t. i. világi és egyházi elnökség, továbbá hogy az otthon maradt papok, mesterek mennyi útravalót adjanak a zsinatra és tanácsra menőknek sat. meghatározottat, szóval: mint jegyző korában a főtanács, úgy lön most alatta véglegesen szervezve a zsinat. (Protocoll. A. 1751. 97—100 ll.).

Szent-Ábrahádi püspöksége csaknem élő példaként mutatja, mily szükséges, mily hasznos a vallásegyletemekre nézve, midőn főpolczon olyan ember ül, a ki arra való, a ki azt betölteni képes. Ilyenkor az egyén és a hely egymást kölcsönösen emelik, míg ellenkező esetben a magasra állított gyenge képesség kétszeresen eltörpül s állásának kisebbségére válik.

E tények és adatok Szent-Ábrahádi nagy egyéniségét, mint egy kinagyolt márványszobrot, egy nagyjában elkészült képet, állítják elénk. Az alak teljes kidomborodására, a másod fontosságú vonásokat, a szükséges árny- és színvegyületet hadd adják meg saját hitfelekezeti kortársainak felőle való ítéletei.

Fosztó István — írja történeteinek folytatója, Kozma Mihály — midőn már minden adatokat egybegyűjtván, a nagy férfi életrajzához akart fogni, addig habozott: hol kezdje s minő úton menjen? hogy halála a munka kezdetén meglepte. Fejérvári Sámuel, kolozsvári unitárius pap, Szent-Ábrahádi felett tartott beszédében ezeket mondja róla: „Mint ember alázatos volt, alázatosabb kora minden kitünőbb embereinél, leereszkedett a legalsóbbhoz, szent Pállal: kész volt szolgálni mindenkinek; a czimeket szívéből gyűlölte; mint tudósról a bölcsészeti és kivált vallási tudományokban való roppant ismeretei bizonyitnak; meg kell vallani — ugymond — hogy az unitáriusok vallását annak minden czikkeiben szabatosan, teljesen és érthetőleg

legelőbb ő kezdette Erdélyben tanítani, kinek a korabeli papság és világi (secularis) előkelők egyformán szívesen vallották magukat tanítványainak; mint pap és tanár hasonlíthatlan volt munkabírásban és kötelességteljesítésben: az el-sőt soha nem kerülte, az utolsót mindig szentnek tartotta; mint egyik pap (protopastor) és tanár, óráit soha el nem mulatta, másra nem bízta, sőt gyakran betegen is istenitisztele-letet tartott, a szó és tanszékben phoenixként mintegy meg-ujult; gyakran mondotta, hogy elpusztulna, ha tanitnia nem lehetne; őt a tanodától sem a reggeli öt óra (ekkor volt az ifjuság első imája), sem zápor, sem sár, sem semmi idővi-szontagság el nem tartóztatta; mint püspök százszemű Ar-gushoz, Atlás-hegyhez hasonlított, — így mondja, így vallja ezt az egész unitárius vallásközönség; annyit dolgozott, oly sok volt teendője, hogy gyakran mondotta: csuda hogy ne-vét el nem felejtí; a vallás ellenségeivel szemben erős véd-paizs volt, szigorú sőt kérlelhetetlen a feslett életü papok iránt, az ősi törvények és erkölcsök megtartója, a régi szo-kások tisztelője, jelszava volt: „Malum bene positum
stet suo loco!“

Kozma Mihály, a ki Fosztó adatai alapján az ő történeti művét folytatta, ezeket mondja róla: „Az ifjak ki-ismerésében ritka éles tapintatu; midőn az ország különbö-ző részeiből az ifjak keze alá jöttek, szemök, arczuk, tekin-tetök és szavuk után első látásra megmondotta: melyikből miféle ember lesz? s jóslatában ritkán csalódott; a mint a rossz erkölcsü ifjakat nem állhatta s a tanodát tőlük hamar megtisztította, ugy a jóknak valódi édes atyja volt, kiket fiaiként szeretett; papok, mesterek rendelkezésében rendkívül szerencsés választásu, annyira, hogy néha az ifjuság bámul-ta egynek-másnak ide vagy oda kinevezését, s később a kö-vetkezésből látták, hogy csakugyan a volt leginkább oda és arra való. Személyisége oly tiszteletet parancsoló, hogy mi-dőn egy bécsi képárus őt az úton pálczájára támaszkodottan

látta, lerajzolván, Bécsben rendkívüli figyelmet költött vele. Én e képet hasztalan nyomoztam. Vajha valamelyik akadémitánk a Belvederben, vagy a mű-akademia gyűjteményében apróra utánnézne!

Ki és milyen nagy volt ő — mondja tovább Kozma — a természet és Isten mennyi ajándékát birta; a theologiai, humanisticai és bölcselmi tudományokban mennyi ismerettel birt, tekintete és magatartása (authoritas et gravitas) az ország minden vallásfelekezetebelieinek tiszteletét mennyire megtudta nyerni, mily sokkal (quam multis Parasangis*) multa feljül az ő igazgatása hivatalbeli valamennyi elődeiét: kitetszik onnan, hogy őt némely idegenek, gyűlölködő czélzással ugyan és nem illő, de őt nagyon kedvezőleg jellemző kifejezéssel, unitáriusok Istenének nevezték!

Kozma e nagyszerű, szinte csak világosságból álló, — mondhatnám — szellemi fényképhez némi árnyvonásokat is ad; azt mondja t. i. Szent-Ábrahámról, hogy ő kislelkű és féltélenk, saját eszére sokat tartó és az ellenvéleményüek iránt türelmetlen, végre első benyomások által vezetett ember volt! Az elsőre három adatot idéz, egyik az, hogy a szentháromsági templom el- és visszavétele tárgyában 1757-n egy megfélemlést eláruló levelet irt, s azt mondotta: nem akarja annak kimenetelét megérni, mivel tart tőle, hogy a gondjára bizott vallás-közönséget valami veszély éri; végre hogy a tanácsház mellett levő tanári lak templommá**) alakításának ellene volt. A másodikra vele ellenkező nézetű két papnak seniorrá tételében való ellenkezését hozza fel. A harmadikat

*) Parasanga: persa szó, 30 stadiumnyi földet, persiai mértföldet teszen, metaphorában: nagy térközt, tehetségbeli különbséget. Kirschii s a t. Cornucopiae s a t.

**) E volt azon épület, melybe még e század első felében is isteniszteletre jártak az unitáriusok, s Salam on temploma név alatt volt ismeretes; később a magyarutczai templomukat építvén meg, azt eladták, s azután az szini előadásokra is használtatott; ma az új tanácsház délnyugati része fekszik rajta.

semmivel nem támogatja; azonban mind ezek mellett is oda nyilatkozik, hogy a nagy férfi eléggé nem magasztalható ére- nyei mellett emberi természetének ezen egy-két gyarlósága méltó az örök feledésre, maga pedig az örökhálás emlékezetre.

Az elsőre nézve meg kell jegyezni, hogy a Szent-Ábra- hámi körülnéző bölcsesége és óvatossága kortársainak való- ban tünhetett fel félnétség gyanánt, holott az nem egyéb volt, mint mélyebb belátásának, az ő főfelügyelete alatti egy- ház nyugalma és fenmaradása iránti felelősségi érzetének, és sok jón és sok roszon átment életének, valamint bő tapasztala- tainak természetes következménye. A kérdéses templom elvétele- kori idézett levelet sikertelen nyomoztam, de ismerek oly ada- tokat, mik Szent-Ábrahámot, a nyájáért magát is feláldozni kész pásztor magasztos alakjában tüntetik fel. Az idézett háznak templommá alakítása ellen pedig a kezeim közt le- vő hivatalos adat szerint, mely az 1757-ki közjegyzőkönyv mellé eredetiben betéve van, azért tiltakozott, „mivel azt az építkezési szabályok és az ő előleges megegyezése határán, valamint a telek s régi épület törvényes alapján (fundamen- tomán) túlterjeszkedőleg kezdték meg“ — s tiltakozásában nem magát, de az egyházat félti és kívánja annak káros követ- kezményeitől megóvni. Egyébiránt, egy, ez időben oly éles figye- lemmel kísért egyház fejénél, a minő az unitáriusoké volt, s ki- vált az 1716-n megalázott Almás i püspök szinte közvetlen utó- dánál, az óvatosságot és nagy dolgokban tizszer is megfon- tolvá cselekvést alig hiszem hogy alaposan lehessen félnék- ségnek mondani. Ott, a hol az egyes egész egyetemet képvisel s bukása egy ügy életét kockáztathatja, a megfontolás és felelet- re nem vonható feddhetetlenség erény, nem gyöngeség. Ha a tagokat, másodrangu egyéneket, éri veszély, az türhető is, or- yosolható is; de ha a főt találja a hatalom karja, az egész test élete kérdésbe van véve. A másodikra nézve, mivel az kicsin- kés és igen specialis térre vinne, a harmadikra, mivel nincs in- dokolva, szükségfelettinek látom a helyreigazító észrevételt.

Halála idejét már említettem; a közjegyzőkönyvben így hagyták azt emlékezetben: „1758. mart. 31. Miután tisztelendő és jeles néhai püspök Szent-Ábrahám Mihály az erdélyi eklezsiának 20 eszt. és a mi azon felül van püspöke, élni megszűnt, egyházi beszédet felette tartott Fejérvári Sámuel, halottit (oratio) Agh István, professor (Gener. Protoc. 163 lap). A temetés april 5-én volt. Emlékét — nem oly maradandólag mint művei — egy mellkép és sírkő örökíti, amazt 1745. Thoroczka József nevű tanítványa rajzolta tollal, „Systema (Summa) Universae Theolog. Christ.“ című többször említett művének, általa kézikönyvül másolt egy példánya elejére, mely a tordai Gymnasium könyvtárában van s alája e vers van írva:

Transsilvana mihi vitae dedit ora vigorem,
 Grex, Schola, sacra animi cura fuere mei.
 Dogmata de solo si Numine scire laboras,
 Scripta meae legito consule sera manus.

Sirját és sírkövét nem ismerjük; pedig még csak 100 s néhány év tölt el. Valóban a kegyelet többet tehetett volna e férfiéért!! Arra Fosztó-Kozma szerint e felírás volt vésvé:

Quaeris, quis sim, quis fuerim, meritumque requiris?
 Sum pulvis terrae, fumus et umbra, cinis.
 Patria Szent Ábrahám, Lombárd Cognomine —
 Impositum nomen, sed Michaëlis erat.
 Aetatis septem denos cum quatuor annos
 Indulsit superi gratia larga Dei,
 Interea donec vicies semel atque peregit
 Almae sol cursum lucis origo suum.
 In lustris quatuor Pastor vigil Ecclesiarum,
 Collegii Rector lustra per octo fui.
 Mortuus, at vigilis praesens stimulavit Imago
 Officiis fungí sedulitate, genis.
 Sed magis aeternae spes indubitata salutis
 Admovit stimulum sorsque beata pium.
 Ergo qui cernis vitae monumenta fugacis,
 Talia quae praesens suggerit iste lapis,

Excute terrestrem prudenti pectore sensum,
 Neve perituras spiritus optet opes.
 Quin animum constans horae meditatio summae
 Occupet ac celsi flagret amore Poli.

(Uzoni Fosztó István Egy. Tört. folytatva Kozma Mihály által II. köt- 1279—1283. II.).

Ez gyöngé rajza azon nemes férfi életének és hatásának, kinek arczképét az olvasó e könyv elején látja, mint a hála és kegyelet művét. Ha a nagy eszmék barátai, az igazság és világosság terjesztői joggal követelhetik az utókor megemlékezését: akkor Szent-Ábrahám mint az Egy-Istenség tanának hű és buzgó apostola, arra kétszeresen érdemes; mert ő szóval, irással, egy hosszú és sikeres munkásságu feddhetlen élet példájával volt terjesztője felséges eszméknek, isteni igazságoknak. Ő a legjobbkor jött — mondhatnám — küldetett, oly időben, mely ellenségként fordult vala szembe leginkább azon felekezettel, mely e tanokat vallás hirdeté, nem azért, mivel részére a nemzeti fejedelmek korszakából többieknél többek vagy nagyobbak voltak felróva, hanem mivel az idők mostohaságai miatt legkevesebbre apadt hívőinek s hiveinek száma. Keresve keresteték egynél többször ok és ürügy arra, hogy hitczikkeik s létezésök az állammal megférhetleneknek nyilváníttathassanak; de a Gondviselés megőrizte kicsiny nyáját s adott neki bölcs pásztorokat és okos vezéreket, kik azt megvédjék, fennmaradásukat czélszerű rendszabályok s eszélyes maga-alkalmazás által biztosítsák. Ezek egyike kétségkívül Szent-Ábrahám volt. Nagy talentumával oly ritka eszélyesség, tetterejével annyi óvatosság, népszerűségével akkora önzéstelenség volt párosulva, hogy életéről s tetteiről Isten áldása el nem maradhatott. Munkássága eredményei mutatják, hogy a mint egy izmos tölgy gyökerei százféleképpen kapaszkodnak bele a föld rétegeibe, úgy terjedett ki az ő figyelme és tevékenysége az unitárius egyházi élet minden ágaira. Igaz tudomány-

nak és tiszta hitnek volt terjesztője, buzgó barátja, irányadója a nevelés és oktatás ügyének, éber őre a vallásosságnak és közerkölcsiségnek, megszilárdítója, kifejtője, részben kezdeményezője alkotmányos egyházi képviseleti rendszerünknek és önkormányzatunknak; intensív munkásságra, erőgyarapodásra kívánta birni hitrokonit és korsársait, és a mi legfőbb érdeme: Dogmatikánkban és Confessionkban, egy a szabad vizsgálódásban nagyon is előrehaladt felekezet hitének és meggyőződésének oly rámáját alkotta meg, ugy formulázta azt a legnehezebb időben, hogy a lényegből formákért semmit fel nem áldozott, s ekképpen létezésünk örök alapját vetette meg. Nézetem szerint Szent-Ábrahámi, a mi legnagyobb papi és írói talentumunk, nagyobb volt mint Enyedi György, sőt tán mint Dávid Ferencz, nagyobb volt pedig önmérséklése- s azon eszélyességénél fogva, hogy ő azon szirt mellett, hol amaz oly gyászos hajótörést szenvedett — melynek következése egy vallásnak szabad fejlődését szinte végképpen fenakasztotta, — szerencsésen el tudván evezni, két század haladását kötötte egybe, s a XVIII. század üldözései közül kimentett egyházunk előtt új, boldogabb jövő pályáját nyitotta fel. Ő nagy volt! Élete, neve emlékét az unitarismus egyetemes rokonszenve, a történet és az égi könyv lapjai őrzik!

Jakab Elek.

Tagart Edward.

A Londonban havonként megjelenő „Christian Reformer“
—keresztény javító — czimű folyóirat után.

Ugy hiszem sokan lesznek e sorok olvasói között, kik tisztelet és kegyelet érzésével fognak visszaemlékezni Tagart Edwardra, azon angol unitárius papra, kinek társaságát pár évvel ezelőtt hazánkban létekor szerencsések voltak élvezni, s a kinek hazatérő utjában oly véletlenül és váratlanul szakadt meg hasznos és munkás élete, éppen akkor, midőn az, általános közhasznuságán kívül, hitfelekezetünknek is újabb s a legnagyobb horderővel bíró eredményt ígért. Elvesztése annyival fájdalmasabb lehetett mindazokra nézve, kik benne egy családfőt, egy jó barátot, egy buzgó keresztényt, egy nagy tehetséggel, finom izléssel, szilárd és szeretetreméltó jellemmel párosult férfit tisztelhettek; mert életkorát és egészségi állapotát tekintve, senki sem gondolhatott halálára, mely őtet a közhasznu munkásság mezejéről s házi boldogsága köréből elszólitotta; minthogy Tagart csak imént haladta volt meg azt a kort, melyet erőben és egészségben érve el, az élet délkörének lehet tekinteni; fiatalabb és élénkebb volt arczkifejezése, mint azt kortársai közül soknál láthattuk. Valóban az isteni gondviselés iránti bizalmatlanság nélkül könnyeket hullathatunk mi is azon jó ember halála felett, ki mint egy apostol jelent meg közöttünk, homlokán viselvén a vallás szolgájának legszebb ékességét: a hit, remény és szeretet magasztos kifejezését.

Azokra nézve tehát, a kik Tagart Edwardot vagy személyesen, vagy mások értesítése után már némileg ismerték, nem lesz érdek nélküli, ha életéből néhány vonást közölvén,